



اندیشه اسلامی ۱

آیت الله جعفر سبحانی دکتر محمد محمد رضایی

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب

سیزده	مقدمه
۱	بخش یکم: انسان و ایمان
۳	فصل اول: چیستی انسان
۳	خودشناسی
۵	۱. مقدمه کمال انسانی
۵	۲. پیش‌درآمد جهان‌شناسی
۶	۳. مقدمه خداشناسی
۷	۴. حاکم مشکلات انسان
۸	حقیقت انسان
۸	روح، حقیقت انسان
۱۱	ابعاد روح و روان انسان
۱۱	۱. بعد ادراکی انسان
۱۱	ادراک نظری
۱۳	ادراک عملی
۱۳	۲. بُعد گرایشی انسان
۱۴	دیدگاه متفکران مغرب زمین
۱۵	انسان و بحران‌های فرارو
۱۶	بحران معرفتی
۱۷	بحران اخلاقی
۱۸	بحران روانی و معنوی
۱۹	نقش دین در رفع بحران‌های انسانی
۲۶	فصل دوم: ایمان
۲۷	مقدمه
۲۷	معنای لغوی و اصطلاحی ایمان
۲۸	ایمان و معرفت
۲۹	ایمان و عقل
۳۴	ایمان و عمل
۳۶	ایمان و اختیار
۳۷	متعلقات ایمان
۳۹	درجات ایمان

۴۵	بخش دوم: وجود خدا
۴۵	مقدمه
۴۷	فصل اوّل: برهان فطرت بر وجود خدا
۴۸	معنای فطرت
۴۹	فطری بودن خداشناسی
۴۹	۱. دلیل نقلی
۵۰	راه‌های تذکر و یادآوری فطرت
۵۱	۲. دلیل عقلی
۵۲	فطری بودن خداجویی و خداپرستی
۵۵	فصل دوم: برهان علیّ
۵۵	برهان علیّ
۵۶	تقریر برهان علیّ
۵۶	۱. تعریف علت و معلول
۵۶	۲. تعریف علت فاعلی
۵۷	۳. اصل علیّت
۵۸	۴. اثبات معلولیت عالم
۵۹	۵. امتناع دور و تسلسل در علل
۶۳	فصل سوم: برهان نظم
۶۳	برهان نظم
۶۵	ساختار مشترک برهان نظم
۶۵	تعریف نظم
۶۶	تقریرهای مختلف برهان نظم
۶۶	۱. برهان هدفمندی
۶۷	۲. برهان نظم از موارد جزئی
۶۸	۳. برهان هماهنگی در کل عالم
۶۹	برهان نظم و نظریه تکامل
۷۳	بخش سوم: صفات خدا
۷۵	فصل اوّل: امکان شناخت صفات خدا
۷۶	۱. دیدگاه اهل تعطیل
۷۶	نقد و بررسی
۷۷	۲. دیدگاه اهل تشبیه
۷۷	نقد و بررسی
۷۸	۳. دیدگاه اثبات بلا تشبیه
۸۲	فصل دوم: راه‌های شناخت صفات خدا
۸۳	۱. راه عقلی
۸۵	۲. سیر در آفاق و انفس
۸۶	۳. قرآن و روایات

۸۶	۴. کشف و شهود
۸۶	توقیفی بودن اسما و صفات الهی
۹۰	فصل سوم: انواع صفات خدا
۹۱	۱. صفات ثبوتی و سلبی
۹۲	شمار صفات ثبوتی و سلبی
۹۲	۲. صفات ذاتی و فعلی
۹۳	۳. صفات نفسی و اضافی
۹۳	۴. صفات ثبوتی ذاتی
۹۳	۱. علم الهی
۹۴	مراتب علم خدا
۹۴	۱. علم خدا به ذات خود
۹۴	۲. علم خدا به موجودات پیش از آفرینش آنها
۹۵	۳. علم خدا به موجودات بعد از آفرینش آنها
۹۶	قرآن کریم و علم الهی
۹۶	علم خدا از نگاه روایات
۹۷	۲. قدرت الهی
۹۷	دلایل قدرت الهی
۹۸	عمومیت قدرت خدا
۹۹	۳. حیات الهی
۱۰۰	حیات مخلوقات
۱۰۲	۴. خدا بینا و شنواست
۱۰۲	۵. اراده الهی
۱۰۵	۶. حکمت
۱۰۵	معانی حکمت
۱۰۸	۷. عدل
۱۰۹	معنا و اقسام عدل
۱۰۹	۱. عدل تکوینی
۱۱۰	۲. عدل تشریعی
۱۱۰	۳. عدل جزایی
۱۱۷	بخش چهارم: مسئله شرّ
۱۱۸	تعریف و اقسام شرّ
۱۱۹	راه حل های مسئله شرور
۱۲۰	۱. شرّ، لازمه جهان مادی است
۱۲۲	اشکال کم تر بودن خیرات نسبت به شرور
۱۲۳	۲. شرّ ناشی از آزادی انسان است
۱۲۵	۳. شرّ ناشی از جزئی نگری است
۱۲۶	۴. شرّ ناشی از جهل انسان است
۱۲۷	راز و فواید شرور جهان
۱۲۸	۱. شرور، لازمه ذاتی عالم ماده
۱۲۸	۲. شرور، علت شکوفاشدن استعدادها

- ۱۲۸ ۳. شر، عاملی برای بیداری از غفلت
 ۱۲۹ ۴. شرور، هدیه‌ای به بندگان خاص
 ۱۲۹ ۵. شرور، آزمون الهی

بخش پنجم: توحید و شرک

- ۱۳۶ مراتب توحید
 ۱۳۶ ۱. توحید در ذات (ذاتی)
 ۱۳۶ توحید ذاتی در قرآن و روایات
 ۱۳۷ دلیل عقلی بر توحید ذاتی
 ۱۳۸ ذات خدا بسیط است و جزء ندارد
 ۱۳۹ تثلیث
 ۱۴۰ ۲. توحید صفاتی
 ۱۴۱ ۳. توحید در خالقیت
 ۱۴۲ ۴. توحید در ربوبیت
 ۱۴۵ ۵. توحید در تشریع و تقنین
 ۱۴۵ ۶. توحید در اطاعت
 ۱۴۷ ۷. توحید در حاکمیت
 ۱۴۸ ۸. توحید در عبادت
 ۱۴۹ توسل به اولیای الهی
 ۱۵۱ بزرگداشت انبیا و اولیای الهی
 ۱۵۳ تبرک جستن به آثار اولیای الهی
 ۱۵۳ نماز
 ۱۵۵ اسرار نماز
 ۱۵۵ ۱. تجلی یاد خدا
 ۱۵۶ ۲. تجلی وحدت
 ۱۵۶ ۳. عامل رفع فاصله طبقاتی
 ۱۵۷ ۴. مایه پرهیزگاری
 ۱۵۸ ۵. اطاعت‌پذیری
 ۱۵۸ ۶. مایه پاکیزگی
 ۱۵۸ ۷. تجلی اخلاص
 ۱۵۹ ۸. مایه شادابی و نشاط
 ۱۵۹ ۹. مایه انضباط و وقت‌شناسی
 ۱۵۹ دلیل عبادت انسان

بخش ششم: معاد و جاودانگی انسان

- ۱۶۷ کلیات
 ۱۶۸ معنای معاد
 ۱۶۸ اهمیت معاد
 ۱۶۹ منابع شناخت در باب معاد
 ۱۷۱ اهتمام قرآن به موضوع معاد
 ۱۷۳ وابستگی معاد به روح
 ۱۷۴ نمونه‌های مشابه معاد

- ۱۷۴ ۱. ابراهیم و احیای مردگان
- ۱۷۴ ۲. زنده شدن عَزِیز
- ۱۷۵ ۳. اصحاب کُھف
- ۱۷۶ ۴. زنده شدن مردگان به دست عیسی عَلَیْهِ السَّلَام
- ۱۷۶ ۵. رویش گیاهان
- ۱۷۷ براهین عقلی معاد
- ۱۷۷ ۱. برهان فطرت
- ۱۷۹ ۲. برهان حکمت
- ۱۷۹ ۳. برهان عدالت
- ۱۸۱ ۴. برهان معقولیت
- ۱۸۲ منکران معاد و انگیزه انکار
- ۱۸۳ شبهه اعاده معدوم
- ۱۸۴ شبهه قدرت فاعل
- ۱۸۴ شبهه علم فاعل
- ۱۸۵ انواع معاد
- ۱۸۶ قرآن و معاد جسمانی و روحانی
- ۱۸۷ ۱. لذت خشنودی خدا
- ۱۸۸ ۲. رنج فراق محبوب
- ۱۸۹ تناسخ و معاد
- ۱۹۲ تناسخ و مسخ
- ۱۹۳ مرگ، پنجره‌ای به زندگی نو
- ۱۹۳ ۱. معنای مرگ
- ۱۹۴ ۲. آیا مرگ امر عدمی است؟
- ۱۹۴ ۳. مرگ، سنت حتمی و همگانی
- ۱۹۵ ۴. وحشت از مرگ
- ۱۹۶ ۵. انواع مرگ‌ها در قرآن
- ۱۹۶ الف) مرگ‌های دشوار و آسان
- ۱۹۷ ب) مرگ تن و قلب
- ۱۹۸ ج) مرگ فرد و جامعه
- ۱۹۸ د) مرگ افتخارآمیز
- ۱۹۸ ۶. توبه در حال مرگ
- ۱۹۹ ۷. وصیت در حال مرگ
- ۱۹۹ ۸. ناآگاهی انسان از مرگ خویش
- ۲۰۰ قبر و عالم برزخ
- ۲۰۱ تصویر رستاخیز
- ۲۰۱ ۱. نشانه‌های رستاخیز
- ۲۰۱ وضع زمین و دریاها و کوه‌ها
- ۲۰۲ وضع آسمان و ستارگان
- ۲۰۲ نفخ صور
- ۲۰۲ ۲. اوصاف رستاخیز
- ۲۰۲ ۱. واقع شدنی و تردیدناپذیر
- ۲۰۳ ۲. نزدیک‌بودن

۲۰۳	۳. حق
۲۰۳	۴. خبر بزرگ
۲۰۳	۵. فراخوانی همراه رهبر
۲۰۳	۶. فریاد
۲۰۳	۷. فرار از بستگان، قطع پیوندها و جدایی
۲۰۴	۸. پیرکننده
۲۰۴	۹. آشکارشدن رازها
۲۰۴	۱۰. سوددادن مال و فرزند
۲۰۴	۱۱. پذیرفته‌نشدن عذرها
۲۰۴	۱۲. حسرت
۲۰۴	قیامت و حساب بندگان
۲۰۵	۱. حسابرس کیست؟
۲۰۶	۲. متعلق حساب چیست؟
۲۰۷	۳. حسابرسی و اتمام حجت
۲۰۷	میزان
۲۰۸	۱. معنای میزان
۲۰۹	۲. میزان برای چه کسانی است؟
۲۰۹	گواهان روز رستاخیز
۲۱۰	الف) شاهدان بیرون از وجود انسان
۲۱۰	۱. خدا
۲۱۰	۲. پیامبران الهی
۲۱۰	۳. پیامبراسلام
۲۱۱	۴. فرشتگان
۲۱۱	۵. زمین
۲۱۱	۶. زمان
۲۱۲	۷. قرآن
۲۱۲	۸. نامه اعمال
۲۱۳	ب) شاهدان درون وجود انسان
۲۱۳	۱. اعضای بدن
۲۱۳	۲. پوست بدن
۲۱۳	تجسم اعمال
۲۱۵	بهشت و جهنم
۲۱۵	آفرینش کنونی بهشت و جهنم
۲۱۶	راه رسیدن به بهشت
۲۱۷	۱. ایمان و عمل صالح
۲۱۷	۲. تقوا
۲۱۷	۳. پیروی از خدا و رسول
۲۱۸	۴. راستی و راستگویی
۲۱۸	۵. احسان و نیکوکاری
۲۱۸	۶. صبر و بردباری در راه خدا
۲۱۹	۷. اهتمام به نماز
۲۱۹	۸. انفاق در راه خدا

۲۱۹

۹. هجرت و جهاد

۲۲۰

۱۰. شهادت در راه خدا

کتابنامه

۲۳۳

فارسی

۲۳۶

لاتین

۲۳۷

پاسخنامه

در زندگی انسان، تعقل و خردورزی و سپس انتخاب اعتقاد درست، بسیار اهمیت دارد، زیرا انتخاب هر اعتقاد و تفکری، قطعاً، در سرنوشت و اعمال انسان اثر می‌گذارد و می‌توان گفت که رفتار آدمی، جلوه بیرونی همان باورهاست. اصولاً تفاوت اساسی بین افراد صالح و غیرصالح به اعتقاد و تفکر آنها برمی‌گردد. از این‌رو است که قرآن، انسان را بسیار به اندیشه‌ورزی و انتخاب راه و اعتقاد صحیح و احسن و التزام به آن، دعوت می‌کند، به گونه‌ای که بدترین جنبدگان نزد خدا کسانی هستند که کر و لال‌اند و اصلاً تعقل نمی‌کنند. بنابراین، قبل از هرچیز انسان باید درباره اموری که در زندگی‌اش سرنوشت‌ساز است به تفکر بپردازد.

از مسائل بسیار مهم و سرنوشت‌ساز در سعادت آدمی، تفکر در باب انسان، خدا و معاد است آدمی اگر به درستی خود را بشناسد و توانایی‌ها و گنجینه‌های فطری خود را کشف کند، می‌تواند به سعادت و کامیابی نائل گردد. بنابراین، اولین وظیفه انسان، این است که خود را نیک بشناسد: از چه آفریده شده است و چه کسی او را آفریده است و چه توانایی‌هایی در نهاد او قرار دارد، خودشناسی اگر به درستی انجام گیرد، می‌تواند به شناخت خدا و معاد نیز بینجامد. اعتقاد به خدا و معاد، چهره زندگی انسان را دگرگون می‌کند. فردی را در نظر بگیرید که خود را مخلوق و آفریده خدای حکیم و علیم و قدیر می‌داند که ارتباط مخلوقانه‌اش با او در هر لحظه برقرار است، خلقت خود را بی‌هدف ندانسته و زندگی دنیایی خود را فرصتی برای تعالی و تکامل خود می‌داند

نه صرفاً خوش‌گذرانی زودگذر مادی، تعالیم پیامبران را نه مزاحم آزادی خود بلکه تکامل‌ساز روح آدمی می‌داند، جهان را به این زندگی مادی منحصر ندانسته، بلکه بر آن است که این دنیا مزرعه آخرت است و کوشش و اعمال او، زندگی جاودانه را رقم خواهد زد، خدا را بر تمام اعمال خود ناظر می‌داند که کوچک‌ترین عمل او از چشم حساب‌رسان الهی مخفی نیست، هیچ ظلمی را به بندگان خدا روا نمی‌دارد، برای رشد و تعالی بندگان خدا دل می‌سوزاند و از پای نمی‌نشیند. او چگونه عمل خواهد کرد؟

حال فرد دیگری را در نظر بگیرید که خود را در حد سایر حیوانات تنزل می‌دهد که هیچ هدفی جز خوش‌گذرانی و لذت‌طلبی در این دنیا ندارد، خود را مخلوق موجودات بی‌جان و بی‌شعوری می‌داند که هیچ هدفی از خلقت او نداشته‌اند، زندگی را به این زندگی دنیوی محدود دانسته که تنها فرصتی است برای خوش‌گذرانی هرچه بیشتر، استعمار، استثمار، ظلم و تعدی به دیگران، همه در راستای لذت‌طلبی او قابل توجیه‌اند. او چگونه عمل خواهد کرد؟

بدین‌سان، اهمیت و نقش خودشناسی، خداشناسی و معادشناسی جلوه‌گر می‌شود. و اهمیت درس اندیشه اسلامی در دانشگاه‌ها در این راستا توجیه‌پذیر است.

این کتاب در حد خود کوششی ناچیز برای خردورزی و شناخت صحیح در باب این سه موضوع اساسی است، امید است که در انجام رسالت خود، کامیاب شود. خداوند را بر این توفیق، سپاس می‌گوییم. در عین حال از آنجا که هیچ کار بشری، عاری از نقص و کاستی نیست، نقدهای اساتید و اندیشوران را به دیده منت می‌نهم.

در پایان، از زحمات بی‌وقفه تمام دست‌اندرکاران مرکز برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها که در تولید این اثر نقش‌آفرین بوده‌اند سپاس‌گزاریم، مخصوصاً از تلاش‌های رئیس مرکز، مدیر پژوهش و کارشناس گروه مبانی نظری اسلام صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم.

جعفر سبحانی - محمد محمدرضایی

مقدمه ویراستار

در سال‌های اخیر کتاب اندیشه اسلامی یک که به حق می‌توان آن را یکی از مهمترین کتب دانشگاهی دانست برای دانشگاه پیام‌نور مختصر گردیده بود و چیزی حدود صد صفحه از آن کاسته شده بود. این امر باعث تضعیف کتاب و تا حدود زیادی نارسایی متن باقیمانده گردیده بود که در طول چند سال تدریس آن، این نقیصه کاملاً آشکار شده است. از سویی خود متن برای بهتر استفاده‌شدن برای دانشجویان لازم بود که دارای توضیحات فراوانی گردد. در این راستا گروه محترم معارف اسلامی دانشگاه پیام‌نور با هماهنگی نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها تصمیم گرفتند تا اصل این کتاب را برای ویراستاری و به روز سازی به این جانب بسپارند. از آن جا که کتاب دارای محتوای غنی و پر باری است تصمیم گرفته شد تا متن بدون تغییر باقیمانده ولی توضیحات و کارهای ویراستاری برای غنی‌تر نمودن کتاب صورت پذیرد. در این راستا امور زیر به انجام رسید تا دانشجویان عزیز هر چه بیشتر از کتاب بهره ببرند:

۱. تمامی اصطلاحات پیچیده متن در پاورقی توضیح داده شد و هر کجا لازم بود توضیحی به متن افزوده شود در پاورقی این کار به انجام رسید. در این راستا همه پاورقی‌های موجود در کتاب حاصل تحقیقات ویراستار است.
۲. در آغاز هر فصل‌ها برای بهتر شناختن ماهیت آن فصل و کارکرد آن ، هدف کلی و اهداف رفتاری ارائه گردید.

۳. در پایان همه فصل خلاصه کل فصل و درس برای مطالعه سریع دانشجویان عزیز ارائه گردیده است تا ماهیت درس را دریابند و متن را بهتر درک نمایند.
۴. کلیه ارجاعات، آیات و ترجمه‌ها به متن برده شد تا دانشجو بتواند در کنار مطالعه ترجمه و ارجاع مربوطه را نیز ببیند.
۵. تعداد معدودی توضیحات مؤلفین محترم کتاب که در پاورقی آمده بود در متن جایابی مناسب گردید.

در پایان ضمن تشکر از همه عزیزان مدرسان در دانشگاه پیام‌نور که این جانب را در انجام ویراستاری این کتاب مهم و با ارزش تشویق و یاری نمودند و آن را به زیور طبع آراستند و نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها که کار این حقیر را مورد تأیید قرار دادند سپاسگزاری نموده و اذعان می‌دارم که هرچه کاستی در آن مشاهده شود از سوی این جانب است و از همه عزیزان صاحب نظر درخواست می‌نمایم تا هر نقصی را که مشاهده نمودند به این حقیر منعکس نمایند تا انشاءالله در چاپ‌های بعدی رفع اشکال گردد

دکتر عباس حاجیها

بخش یکم

انسان و ایمان

فصل اوّل

چیستی انسان

هدف کلی

آشنایی دانشجو با چیستی و حقیقت انسان، دیدگاه متفکران غربی درباره انسان.

اهداف رفتاری

دانشجو با مطالعه این فصل باید بتواند:

۱. به خودشناسی اشاره نماید.
۲. بگوید که ویژگی‌های انسان از دیدگاه قرآن کدام است؟
۳. شرح دهد که خودشناسی مقدمه چه اموری است.
۴. بتواند آفات و موانع شناخت را بررسی کند.
۵. درباره حقیقت روح توضیح دهد.
۶. ابعاد روح و روان انسان را بیان کند.
۷. نقش دین در بهبود روابط اجتماعی بیان نماید.
۸. دیدگاه متفکران غربی را درباره حس پرستش از بعد تاریخی بیان نماید.
۹. بحران‌های فراروی انسان را برشمرد و هر کدام را جداگانه توضیح دهد.
۱۰. نقش دین را در رفع و حل بحران‌های انسانی بیان نماید.

خودشناسی

از مسائل مهم انسان و شاید مهم‌ترین آنها، شناخت خود انسان است. آدمی قبل از آنکه به شناخت جهان پیرامون خود و نیک و بد آن پردازد، باید خود را بشناسد و گنجینه‌های فطرت و نهاد خود را کشف نماید و آنها را به کمال برساند و امیال نفسانی و شهوانی خود را تعدیل کند. در این صورت است که به بزرگ‌ترین سعادت نایل می‌شود. اما اگر غفلت بورزد و

استعدادهای خود را نیابد و شکوفا نسازد و فقط نیازهای مادی و امیال نفسانی و حیوانی خود را برآورد، گرفتار خسران می‌گردد و از مرتبه انسانیت به حیوانیت تنزل می‌کند. دعوت به شناخت انسان از توصیه‌های مهم پیامبران الهی، عالمان اخلاق، عارفان و فیلسوفان است و انسان خود نیز اهمیت آن را احساس می‌کند. البته، آدمی از جهات مختلف، موضوع شناخت و علوم گوناگون است. روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، تاریخ، اخلاق، پزشکی، اندام‌شناسی، زیست‌شناسی و بیوشیمی و... هر کدام، از نظرگاه خاصی انسان را مورد مطالعه قرار می‌دهند، اما منظور از شناخت انسان در این مبحث، آن است که او دارای استعدادها و نیروهایی برای فهم خود و جهان و تکامل انسانی است. اگر انسان با تأمل و تفکر، امکانات و استعدادهایی که برای رشد و تکامل در او آفریده شده‌است، بشناسد، بهتر می‌تواند سرمایه‌های وجودی خود را به کمال برساند. قرآن و روایات اسلامی، انسان را به خودشناسی دعوت می‌کنند. قرآن می‌فرماید:

- انسان باید بنگرد که از چه آفریده شده است؛ (طارق (۸۶): ۵)
 - آیا انسان به یاد نمی‌آورد که ما او را آفریدیم و حال آنکه چیزی نبوده است، (مریم (۱۹): ۶۷)
 - ای کسانی که ایمان آورده‌اید! به خود پردازید.... (مائده (۵): ۱۰۵)
- امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید:

کسی که به خودشناسی دست یابد، به بزرگ‌ترین سعادت و کامیابی رسیده است. (المیزان، ج ۶، ۱۷۳)

بنا به نقل تاریخی بر در معبد دلفی^۱، در یکی از شهرهای یونان باستان، برای کشف رموز خلقت و پیچیدگی‌های وجود انسان، نوشته بودند که «خود را بشناس!» در تاریخ فلسفه، خودشناسی، از نظریات اساسی سقراط حکیم بوده است. ایمانوئل کانت^۲، از فیلسوفان بزرگ مغرب زمین، می‌گوید:

۱. این معبد در آتن بوده و معروف است که سروش آن درباره سقراط گفته بود که او داناترین فرد آتن است. و بر سر در آن نوشته شده بود خودت را بشناس. این عبارت در تفکر سقراط و شاگرد او افلاطون اثر زیادی گذاشت و فلسفه آنان را از خود متأثر نمود. (رک: تاریخ فلسفه یونان، ج ۱۲: ۱۵۵ به بعد). لازم به ذکر است که کلیه پاورقی‌ها، نمونه سؤالات تستی، هدف کلی و اهداف رفتاری توسط ویراستار علمی به کتاب افزوده شده است.

۲. کانت فیلولف مؤسس و مؤثری است که درباره نظام شناخت انسان بحث مهمی ارائه داد که به آن انتقادات فراوانی تا امروز وارد شده‌است. با این حال هنوز فلسفه او که فلسفه انتقادی است دارای جاذبه فراوانی در مغرب زمین است. (رک: کانت، اشتفان کورنر؛ فلسفه کانت، کریم مجتهدی)

انسان قبل از هرچیز باید به ارزیابی و شناخت دقیق توانایی شناخت خود بپردازد. (تاریخ فلسفه (از ولف تا کانت)، ج ۶: ۲۳۱)
بنابراین، در اهمیت خودشناسی، جای هیچ شک و شبهه‌ای نیست، اما برای روشنی هرچه بیشتر رجحان و ضرورت خودشناسی، می‌توان به دلایل ذیل اشاره کرد:

۱. مقدمه کمال انسانی

اگر آدمی قبل از هرچیز خود را بشناسد، بهتر می‌تواند از سرمایه‌های وجودی خود بهره‌برد و آنها را شکوفا سازد، زیرا نقطه آغاز همان شناخت سرمایه‌های وجودی است. او می‌تواند از خود بپرسد: آیا حد وجودی انسان در حد سایر حیوانات است یا قدرت تعالی و رشد و پرواز کردن دارد؟ اگر قدرت تعالی و پرواز به عالم ملکوت دارد تا چه حد می‌تواند پرواز کند؟ اگر انسانی که قدرت تعالی و پرواز دارد، از آن استفاده نکند و از سرمایه وجودی خود بهره‌نبرد، آیا شایسته مذمت نیست؟ آیا انسان غیر از این بدن مادی، حقیقت دیگری به نام روح دارد؟ اگر انسان دارای روح است، نیازهای آن چیست و چگونه باید برآورده شود و چگونه باید تکامل پیدا کند؟ پاسخ به این پرسش‌ها مقدمه تکامل انسانی است.

۲. پیش‌درآمد جهان‌شناسی

شناخت جهان عبارت است از تعامل انسان با جهان خارج از خود. انسان بعد از تعامل است که می‌گوید، می‌بینم، می‌شنوم و می‌شناسم. سؤال اساسی این است که موجودی که از آن به «من» تعبیر می‌کنیم، چه اندازه در شناخت سهم دارد؟ آیا همه سهم برای انسان است، یا سهم اساسی برای جهان خارج است و یا هردو سهم هستند؟ لازمه پاسخ به این سؤال، خودشناسی است. انسان باید ابتدا قوا و ابزارهای شناخت خود و گستره و مرزهای آنها را بشناسد تا بعد به شناخت جهان دست یابد. امیرالمؤمنین علی علیه السلام در این باره می‌فرماید:

كَيْفَ يَعْرِفُ غَيْرَهُ مَنْ يَجْهَلُ نَفْسَهُ. (غررالحکم و دررالکلم، ح ۶۹۹۸)

کسی که خود را نمی‌شناسد، چگونه غیر خود را تواند شناخت؟!

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ كَانَتْ لِفَيْهِ عَرَفٌ وَ مَنْ جَهِلَ نَفْسَهُ كَانَتْ لِفَيْهِ أَجْهَلٌ. (همان: ح ۸۷۵۸)
کسی که خود را بشناسد، دیگری را بهتر می‌شناسد و کسی که به خود جاهل است،
به دیگران جاهل‌تر است.^۱

۳. مقدمه خداشناسی

امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید:

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ عَرَفَ رَبَّهُ. (همان، ح ۷۹۴۶)
هر کس خود را بشناسد، پروردگارش را می‌شناسد.

خودشناسی را، که مقدمه خداشناسی است، می‌توان از جهات گوناگونی مورد
تأمل قرار داد:

۱- از آنجا که فطرت آدمی با معرفت خدا عجین است، دعوت به خودشناسی در واقع
دعوت به خداشناسی و ارتباط با خدا است. امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید:

خدایا! تو قلب‌ها را با محبت خود و عقل‌ها را با معرفت خود سرشته‌ای.
(بحارالانوار، ج ۴۰:۹۵)

بنابراین، خودشناسی، مقدمه محبت و معرفت به خداست.
۲- وجود انسان، وجودی وابسته و ممکن‌الوجود است و چنین موجودی نمی‌تواند،
آفریننده خود باشد. بنابراین، هنگامی که آدمی به خودشناسی می‌پردازد، وابستگی
خود را به خدا احساس می‌کند. قرآن مجید می‌فرماید:

ای مردم! شما به خدا نیازمندید و خدا است که بی‌نیاز ستوده است.
(فاطر (۳۵): ۱۵)

۳- اگر انسان ساختار پیچیده خود را مورد تأمل قرار دهد، به ناظمی حکیم و علیم که
چنین ساختاری را پدید آورده است، آگاه می‌گردد. قرآن در این باره می‌فرماید:

و در زمین آیاتی برای جویندگان یقین است و در وجود خود شما، آیا نمی‌بینید؟!
(ذاریات (۵۱): ۲۰ و ۲۱)

۱. این بیان امام علیه السلام دل بر این امر است که مبنای هر شناخت درستی از خود انسان شروع می‌شود. در بیتی
منسوب به امام علیه السلام چنین آمده است:

اتحسب انک انتم جرم صغیر ولیکن انطوی عالم الاکبر
(امام علی علیه السلام : دیوان شعر)